

Рік V.

Р. 1896 кн. III.

Том XI.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEWČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEWŠKYJ

V Jahrgang.

1896, III B.

Band XI.

Накладом Наукового Товариства імені Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Бѣлорусское Полѣсье. Сборникъ этнографическихъ матеріаловъ, собранныхъ М. Довнаромъ-Запольскимъ. Вып. I. Пѣсни Пинчуковъ¹⁾, відбитка з Київських „Университетськихъ Извѣстій“ 1895, ст. XXVIII+203+11.

Студії над пинським говором і збірки, що належать до него, почались відповідно скорше ніж збірки і студії над деякими иньшими нашими говорами. Вже 1851 р. видав Зенкевич „Piosenki gminne ludu Pińskiego“; але що печатав він їх польською азбукою, то й закрало ся в текст немало похибок, бо знана річ, що азбука польська не вистарчає до віддання всіх відтінків нашої мови. Не вважаючи на те Безсонов видаючи свої „Бѣлорускія пѣсни“ перепечатав з збірника Зенкевича 18 пісень зі всіми похибками, поробивши значне число ще й нових, так що они стратили майже зовсім свою вартість для фільологів. Не вагував ся одначе Безсонов на підставі зіпсутого тексту зачислити Пинчуків до Білорусинів! За Безсоновом пішов Карский в праці „Обзоръ звуковъ и формъ бѣлорусской рѣчи“ (Москва 1886): зазначаючи особливости білоруських говорів, покликає ся на говор Пинчуків, зачисляє їх отже до Білорусинів. Хочаж Бобровский, Мікуцкий, дальше Чубинський (взглядно Михальчук) в „Трудах“ зачислили Пинчуків до Українців, то все таки М. Карпінський уважав за відповідне виступити в „Русскомъ Филологическомъ Вѣстникѣ“ в статі „Говоръ Пинчуковъ“ (1887) в обороні єдності Пинчуків з Українцями, покликаючись головно на вокалізм і конзонантизм пинського говору. Рівнож проф. Ол. Соболевський в своїм „Очерку русской діалектології“ зачисляє говір пинський на підставі фонетичних ознак до „малоруссакаго нарѣчія“. З появою повисшої книжки д. Довнара-Запольського дальший спір над тим, чи Пинчуків зачисляти до Русинів-Українців, чи до Білорусинів — бувби безнотрібний.

Границі пинського говору не визначені досі докладно. Михальчук (Труды этнографическо-статистической экспедиції въ западно рускій край т. VII вып. 2) старав ся подати їх, але зробив се так загально, що ми не можемо набрати ясного погляду на річ. При поділі українсько-руської мови на три головні паріча (українське, поліське і червоно-руське) розрізняє він два говори пинські; з тих „пинско-волинское разнорѣчіе“, що займає деякі місцевости Минської, Гродненської і Волинської губернії, зачисляє до наріча українського, а „слонимско-пинское разнорѣчіе“ до наріча Поліського. Соболевський розрізняє в наведений

¹⁾ Заголовок книжки доволі чудний, коли зважимо, що автор говорить про пинський говор так: „Го малоруська основа не підлягає сумнівови“. Чомуж назва „білоруське Полісе?“

висше статі чотири говори пинські: 1) г. с. Плотницї; 2) г. иньшої місцевости Пинського уїзду, невідомо якої; 3) г. околиці Пинска; 4) місцевостей північної части Пинського уїзду, до котрого власне наша книжка відносить ся. Про говори сі каже Соболевский так: „Говори Пинчуків визначають ся подекуди ріжнородностю; на жаль і тут в наших відомостях маємо неодного бажати“. Про дальші говори пинські, що наведені в „Трудах“ каже: „Говори маторуської части Гродненської губ. представляють дві групи, а з них одну, що займає полудневу (більшу) половину тої части, можна назвати зовсім малоруською, другу же, в північно-західнім закутку губернії, можна уважати переходом від малоруського наріччя до білоруського“. Зрештою про „Труди“ каже, що в них спосіб записаня матеріяла не вдовольє, подібно як і в праці Булгаковського: Пинчуки. Етнографическій Сборникъ. Спб. 1890. (Записки И. Г. Георг. Общ. по отд. этногр. XIII. вып. 3).

Книжка Довнара-Запольського складає ся головно з двох частий: зі статі про говор (ст. I—XXVII) і з текстів пісень (ст. 1—134). Надто долучені: Додатки (ст. 134—153), що розпадають ся на три розділи: I. Весіле в Пинськїм уїзді (ст. 135—140); замітне в нїй, що батько й мати самі йдуть сватати у Пинчуків — що де інде не стрічаєсь. II. Пісні записані в селі Красній Волі Лахвинської вол. Мозирського у. (ст. 141—147). III. Пісні записані в Лашанській вол. Гродненської губ. і уїзду (ст. 148—155). [Говор в піснях під II і III відмінний від говору в піснях на ст. 1—134; пізнійше наведу прибіки зі всіх трьох]. Дальше йдуть: „Замітки“ (ст. 157—184), де автор подає потрібні поясненя, варіанти і сказівки до паралель в численних збірниках українсько руських, білоруських, російських, польських і иньших. По сім слідує „Словарь“ (ст. 185—194), де заміщено менше уживані слова, що в піснях приходять, і в кінці „Покажчик“ (ст. 195—203), при котрого помочи в книжці дуже легко орієнтувати ся. Тут належить ще зазначити, що в „Словарі“ багато слів хибно пояснених, а деяких з між них для Українця пояснити не потрібно, бо они єму знані.

Зібрані пісні не були записувані в цілій області пинських говорів, а лишень в північній части Пинського уїзда; мають проте більше місцевий характер, ніж загальний, але з тої власне причини для нас ще вартнійші. Щоби показати, які особливости говору пинського, наводжу тут важнійші з них; при тім однакж заховаю правопись оригіналу, бо видаєсь мені, що в збірнику єсть много похибок, котрі при транскрипції належало би усунути а се одначе для мене неможливо, бо треба би на місци бути і справдити текст перше; особливо підозрінні мені букви: **ы**, що стілько разів виступає по таких співзвучках, по котрих, здаєсь

мені, не можна его відрізнити від **и**, пр. даромщина (і взагалі по шипячих); дальше: **и**, на думку Соболевського, не існує у Пиньчуків, а у нашого автора оно дуже часто приходить; а вже з звуками **е, ѣ** = **је**, то поправді не мож собі ради дати; автор тримає ся російської правописи — а она, як і польська — для записуваня наших говорів не вистачає. Через те вийшло більше помилок, між котрими й такі, що одно слово пише ся раз так, другий раз инакше. Вкінці зазначу, що на звук наш „**е**“ уживає автор знаку „**е**“. При подаваню відмін звукових повинен був автор говір пинський порівнувати з другими говорами українськими, а не з російським, через що статя про говір вийшла би була коротша і яснійша.

О. Акцентоване **о** переходить в **ы, е, у, и**, пр. пыпъ, жынка, зыр-ночки, похыдъ, морызъ, чобытъ, поговырка, рыкъ (але рочокъ), кынъ (але кони); пецъ, бегъ, вейско, редная, робетничка, подверья; кунъ, бугъ, тульки, жунка; пидъ, тильки, облинъ. Деколи не зміняє ся акцентоване **о**, пр. небога, чужого, ѣ походи, сполоче, голось.

Неакцентоване **о** на початку і на кінці слова не зміняє ся; пр. огонь, отсылай, скоро, видно; в иньших разах зміняє ся як попередне в **ы, е, у** (переважно в флексиях), пр. пры яснымъ, тыхуй, родней. В глаголах на **-овати** виступає завсїгди **у**, пр. парувати. Подекуди трапляють ся випадки аканя (переміна **о** в **а**) під впливом білоруським, але досить рідко. На місци російського **ё** стоїть або йотоване **о** (jo) або **е**, пр. сїлзовка, яблосїова; темный, зеленый. По шипячих стоїть **о**, пр. нескошоная, вечоръ — але і: бероза, даромщина.

И. Акцентоване **и** твердне в **ы**, пр. одынъ, выдно, ломы, польща, родныненька; деколи й при акценті, не твердне, особливо по гортанних, пр. за лихимъ, вороги, гиншая, кинуѣ; [в наших говорах гірських власне по гортанних найліпше чути тверде **ы**, пр. бикы, снїгы, духы]. По **л** не твердне рівнож **и**, хоть незавсїгди, пр. нещаслива — калына. **И** що повстало з **ѣ, е** (росий.) найчастійше не твердне, пр. потиха, дило, пичъ.

Неакцентоване **и** твердне в **ы** особливо в суфіксах і флексиях так глаголів, як і імен, пр. ходылы, водытъ, садыса — але і коныкъ, люды і др. На початку слова **и** не твердне, пр. изловишь, ишла. По гортанних і по **л** не твердне (неакцентоване), хотя й есть: польвати.

Деколи **и** переходить в **е**, пр. запалете, удружете; в однім разі переходить в **я**: јаголєваты = игловатый.

Звук **ы** міняє ся часто в звуком **у**, пр. вуйды, забуѣса, було (і было) — особливож в суфіксах **-ывать, ивать**, пр. спрашуває, понарєзуваѣ.

Часом буває противно: **ы** мякче в **и**, хоч такі випадки не дуже часті: високіє, вишоѣ. Декуди дає себе чути дифтонг **иѣ** (ије), пр. косарыѣ,

печкѣ, борыѣ; найчастійше однакож стягаєсь він в є, пр. боре, воле, турке.

Є. Ъ. Про ті два звуки каже автор, що в російських говорах они влили ся зовсім, але в пинськїм єсть між ними ріжниця, при чім **Ъ** переходить більше в дифтонг **іѣ**, котрий тепер переживає ся. Тим більше належало закинути авторови при записах сї звуки, а ужити иньших, наслідком чого не була би вийшла така запутанина, як я казав висше. Але так не стало ся. При них належить замітити:

е твердне в є, пр. вечоръ, сѣмья, день, соловейко, корабль, померъ, четверте; **ь** стрічає ся в пинськїм говорі так під акцентом, як і без него, пр. вѣтеръ, вѣкъ, обѣдъ, сѣдѣлы, на свѣтъ. Рівночасно стрічає ся **є**, що повстало зъ **ь**, пр. медведомъ, речка, злодей, шуметы, звинеты.

Неакцентоване **е** твердне рівнож в є, пр. приведемъ, тетерка, поперекъ, серце, перстень. Часто склад з твердим самозвуком впливає на ствердненє **е** в є, пр. беру, текла, бероза, летыть, дытенько. Найчастійше заходить ствердненє **е** в є в першїм і останнїм складі слова, пр. песочокъ, буде.

Неакцентоване **ѣ** рідко переходить в є, але є такі випадки пр. выбегла, бегутъ, деуѣчинонька, беда, веночокъ.

Побіч неакцентованого **є** істнує неакцентоване **е**, пр. вернись, лежыть, краменьца, лебедыца, новее, однее. Взагалі можна сказати, що кожде **е** в пинському говорі стремить до ствердження.

Заміна **е** на **и** заходить лиш спорадично (без огляду на акцент), пр. постиль, сѣбро, ещы, мижъ (побіч: межъ, сребро), пичъ, папиру. Частійше переходить **ѣ** особливо акцентоване, пр. сили, чоловікъ, зихаты, дивку; неакцентоване рідше, пр. свитало, звинчатыса. В флексиях і суфіксах заходить така переміна майже всюди, пр. на кони, ѣ царстви, голубоньци. Стрічаєсь також зміна **ѣ** в **ы**, пр. ѣ сады, сыножать, одрыже. Заміна **е** в **ы** — і **е** в **о** досить часта, пр. зылененьки, собѣ, тобѣ.

А. Переміни: **а** = **є**, пр. запрежете, мене, десеть, глядя; **а** = **я**, пр. ѣ косяхъ, росяя; **а** = **о** в частицях раз, за, пр. розумны, zostалы, зобье; **а** = **ы**, **и**, **у**, пр. удырыть, гидкая, сюды, туды. В „ся“ твердне „я“ завсїгда, отже: **са**; деколи зміняєсь оно в **се**.

У — міняєсь з буквами **ы**, **и**, **є**, пр. глибока, чыжымъ, на реченькахъ; спорадично переходить оно на **в** (се властиво не єсть **в** — лиш пів **у**), пр. ѣже, ѣпылиса.

Що до співзвуків, то належить замітити: Співзвуки **т + ј**, **д + ј**, **с + ј** в пинському говорі не м'ячать ся, отже ходю, парадюса, садена, перехрыстю, просю. Таке **д** має очевидно наклін до переміни в **дз**, пр.

пересадзю. Рідше **д** + **ј** дає **ж** або **дж**, пр. глежу, ходжу (біля ходю). Двоєня співзвуків перед дальшим **ј** — зовсім звичайні, пр. браття, спомаганне, веселле, племмячко. Перед дальшим **ц** подібуюсь часто місто **д**, **т** — **й**, пр. молодойца, ойцомъ. Придих в виді початкового **й**, **в**, **г**, стрічаєсь часто, пр. йулиця, горе, вочы. Асиміляція звичайна, притім **чк** = **кк**, **тч** = **чч**, **шс** = **сс**, **чк** = **цц**. До загальних появ в обсягу співзвуків належить також можливість їх — мякнути або тверднути. Повноголос є річ звичайна. **В** переходить в півзвук **ў**, пр. кроў, сыў, здороўечко, дўўонька. Букви **ф** — нема в говорі; замість неї стоїть **в**, **х**, **хв**, пр. шальвей (?), хурманчики, зъ ахвицеромъ. Зубні **д**, **т** рідко дають дзеканя і цекавя (переходять в **дз**, **ц**), хоть є такі випадки, пр. молодзенька, лебедзи, сѣдзяць, бацька, смерць, граюць. **Тс** переходить в **тц**, пр. бранитца, развеслитца. В слові „місце“ уважає автор перемену первісного **ст** в **сц** польонізом; мені здаєсь, що се хибний погляд. **Р** завсїгди тверде. В групі **чк** переходить часто **ч** в **ц**, пр. быцки, дўвоцка (подібна перемена існує у нас в говорі буцацьких міщанів).

В пом. рл. м. побіч форм: луги, береги, годы, неводы стрічають ся форми утворені на спосіб російський: луга, берега, года, невода. Форми пом. рл. м. часто кінчать ся на **є** і на **ове**, пр. косаре, луге, боре, панове, соколове. [При нагоді зауважу, що погляд Карскаго, немов закінченє — **ове** то польонізм, безпідставний і хибний]. Дуже люблені форми такі як: голле, коренне і др. намість числа многого. Гер. рл. м. має форми: сыновей, соколовей, пановей. Abl. рл. м. побіч форм окінчених на — **ями** стрічають ся окінченя — **ьми**, пр. конями, коньми. Loc. sing. m. кінчить ся на **и**, **ы**, **у**, пр. ў гроби, ў роты, ў батюшцы, ў сады, на рыночку; в рл. м. подібуюмо в тім падежи форми на — **охъ**, пр. братохъ, чумакохъ. Стрічають ся також останки подвійного числа. Уваги заслугує форма: надъ усѣма има. Форми приложників в пом. sing. m. найчастїйше короткі, пр. дрыбны, добры, нещасєвъ, прыкрасєвъ; трафляють ся однаков й повні, пр. розумный, вишневый, вумный. Перша особа fut. творить ся часто при помочи — **мъ** доданого до inf. praes. пр. итимъ, вечаретимъ — побіч итиму, вечаретиму. Inf. praes. кінчить ся на **ть** (**ць**) і на **ти**, пр. умывать, стрелиць, ночоваты (? очевидно: ночувати). Годить ся ще зауважити форму пом. рл. adj. на **оє**, що викликала спеціальні уваги українських філологів (Київ. Ст. 1896 кн. I і IV).

Для приміру, як виглядає тамошний говор, наводжу тут піснї в правописи оригіналу:

Ч. 381. Бувайте здоровы, добрые сусѣдки,
 Просю, не судете, мене спомнете,
 Спомнете мене добрыми словами:
 Дѣ хлопецъ подѣўса съ чорными бровамы?
 Чи ёго забыто, чи до войська ўзято,
 Що ёго не выдно не ў будень, не ў свято?
 Ёго не зыбыто, да до войська ўзято,
 Тымъ ёго не выдно не ў будень, не ў свято.
 Кобъ ёго слѣдка. люды не стопталы,
 Кобъ мого мылого инши не кохалы.

З місцевостей пограничних; до II (ст. 144, 7):

Эхъ, ты поле мае, ты широкее!
 На цибе, на полю, ўбить казачокъ ляжиць;
 У головахъ ў яго сивы коникъ стоиць.
 Эхъ, коню-шь мѣшай коню: Тышь товаришу-жь мѣшай!
 Охъ, поди-шь ты, коню, да на мою сторону etc.

До III (ст. 144, 3).

Застукаѣли вараные кони на дворе,
 Зазьвенѣли золотые кубки на столѣ.
 Пачула млода Марыся стоя ў каморы,
 Упала 'ена своей матули на ноги etc.

Поділ пісень у автора троха незвичайний, тому я подам его в цілості: А. Пісні обрядові: I. Весільні пісні. II. Пісні при родинах і хрестинах. III. Коляди і щедрівки. IV. Великодні. V. Троїцькі і Купальні.

Б. Ліричні пісні: I. Весняні. II. Літні. III. Обжинкові. IV. Осінні. V. Зимові. VI. Филипівські. VII. Жіночі. VIII. Рекрутські, чумацькі, козацькі. IX. Ріжні. Як видно, поділ не знаменитий, бо чи обрядові пісні не можуть бути ліричними? А обжинкові чи не літні; филипівські зимові? і т. ин.

Про поділ сей говорить автор в вступі так: „Я поділив пісні на розділи, але в кождім розділі полишив осібно пісні кожного села, так що звайти репертуар одної або другої місцевости в цілім збірнику нетрудно. Ставляючи розділи придержував ся я рубрик, на які сам народ ділить свої пісні. В Пинщині всі знають той поділ і старають ся укладати по ньому пісні; однакож вже й старі люди не кожду пісню потраплять віднести до одної або другої пори року, а молодіж зовсім

плуває ся¹⁾... Деколи одну і ту саму пісню в одному селу уважають, приміром, осінною, в другому — жіночою. І в моїм збірнику читає подібле деколи таке, що варіанти одної і тої самої пісні можуть заходити в ріжних розділах ліричних пісень. Походить то звідти, що я порядкував пісні за вказівками сьпівачок“.

Додам від себе ще кілька слів: Між зібраними піснями знаходимо усякі зайшли від нас, пр. ч. 445: Тамъ ў поли е крыница, ў туй крыници бы вода; ч. 453: Тыхо, тыхо Дунай воду несе; ч. 477: Выкопаю крыниченьку ў себе на дворе; ч. 560: Вохъ ковала, ковала зазуленька — якъ панщина — даромщина изъ двора выбигала і ин. Деякі пісні становлять варіанти до наших галицьких, пр. 487, 489, 496, 499, 516, 523, 527, 529, 535, 553, 557 і др. Уваги заслугує такий зворот: заплакала рекрутушка молодая (ч. 522). Численні здрібнілі вирази такі як: рабинушка, дубинушка, матушка, сылушка, пивушка, д'вущка, дубрывушка, дзывушка, моставынушка, свекровушки і т. д. очевидно уроблені на взір російських, бо побіч них стрічаємо і такі вирази: сторинонька, голубонька, дороженька, ноченька і др.

Поминувши усякі недокладности і похибки — які особливо при виводах фільольогічних заходять — становить збірник д. Довнара-Запольського цінний вклад в нашу наукову літературу; тому й належить бажати як найскоршого опублікованя дальших випусків, що, сподіємось, розяснять не одно ще невияснене доси питанне про той закуток українсько-руський.

В. Гнатюк.

Записки императорскаго одесскаго общества истории и древностей. Т. XVIII, Одеса, 1895, ст. 250+13+118+18+2+2 табл.

Перша часть сього виданя посвячена археології, переважно старинним памятникам грецьким, що находять ся на Україні а то описам надписів на начинях та статуеток.

Такий зміст мають поміщені тут праці Латишева, Фон-Штерна і Дервицького. В сьому відділі помістив В. Шкорпило також докладні описи новооткритої християнської катакомби в Керчи, що сягає V віку, та нагробника грецького тамже.

В другій часті — історичній надруковано передовсім важний прицинок до історії російсько-українських відносин з кінця XVII в. реда-

¹⁾ Тут противить ся собі автор: всі знають — старі не потрапляють — молодіж плуває? Хібаж то знаня? Тим більше не повинен був автор сего поділу тримати ся, а коли конечно хотів его зазначити, то міг то учинити в скобках при кожній пісні з осібна, розумієсь, в скороченю.